

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): October/Ekim-2024 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Kasım/November-2024

Ziya Gökalp'in Düşüncelerinin Felsefi Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme*

A Study On The Philosophical Position of Ziya Gökalp's Thoughts

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ÜNAL¹

Öz

Felsefi olarak, Batı modernleşmesinin kurucu babaları olarak görülebilecek Descartes ve Kant'tan yüzyıllar sonra hala, modernleşme; ilmi hayatın en dikkat çekici konularından biri olmaya devam etmektedir. Artık tartışma, genelden özele hareket etmiş ve toplumların müstakil modernleşme serüvenlerine odaklanmıştır. Bu noktada Türk modernleşmesi, Tanzimat'tan başlayarak, Meşrutiyet ve Cumhuriyet ile devam eden, Türk siyasal ve sosyal hayatının büyük dönüşümlerinin eşliğinde; Türk aydınlarının bazılarınca bir kurtarıcı, bazılarınca bir sorun, bazılarınca da bir sonuç olarak görülmüştür. Türk modernleşmesinin, entelektüellerin mütalaalarında yer edip yoğunlaştığı dönemler, aynı zamanda sanayi inkılabı, ekonomik büyüme, askeri sıçramalar, siyasi gelişmeler ve değişimlerin sonuçlarının hissedildiği dönemlerle paralellik gösterir. I. Meşrutiyetin ilan edildiği yıl dünyaya gelen ve Cumhuriyetin ilanından hemen sonra hayata gözlerini kapayan Ziya Gökalp ise tam bu tartışmaların ortasında, ilmi kişiliğini oluşturmuştur. Ziya Gökalp'te 'muasırlaşmak' çok temel bir kavram olarak karşımıza çıksa da o, istikametimizi ve fikriyatımızı tümüyle Batı'ya çevirmemiz gerektiğini savunan birçok fikir insanıyla aynı kanıyı taşımaz. Biz de çalışmamızda, Ziya Gökalp'in; yaşadığı dönemin duygu ve düşünce karmaşasında boğulmadan, özgün bir yaklaşım geliştirebildiği düşüncesi ve müstakil ve orijinal bir Türk felsefesinin olanağına kapı araladığı sezisiyle, görüşlerini ele alacağız. Ziya Gökalp'in görüşlerini serimledikten sonra, ortaya koyduğu düşünsel performansın, gerçekten felsefi ve gerçekten özgün bir düşünce geleneğinin önceli olup olmadığı değerlendirilmesi; mütevazı çalışmamızın odağını teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Milli Felsefe, Modernleşme, Medeniyet, Hars

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Philosophically, modernization, which could be traced back to the founding fathers of Western modernity such as Descartes and Kant, remains one of the most intriguing topics in intellectual discourse even centuries later. The debate has now moved from general discussions to focusing on the independent modernization experiences of different societies. At this point, accompanied by the great transformations of Turkish political and social life, Turkish modernization, beginning with the Tanzimat and continuing through the Constitutional Era and the Republic, has been perceived by various Turkish intellectuals as either a savior, a problem, or a result. The periods in which Turkish modernization became a focal point in intellectual reflections coincide with the times when the consequences of the industrial revolution, economic growth, military advancements, political developments, and changes were strongly felt. Ziya Gökalp, who was born in the year of the declaration of the First Constitutional Monarchy and passed away shortly after the proclamation of the Republic, shaped his intellectual identity amidst these discussions. Although 'modernization' appears as a key concept in Ziya Gökalp's work, he does not share the same

*Bu çalışmanın ilk hali 04.10.2024 - 06.10.2024 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da düzenlenen Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mfunal@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Ünal, M. F. (2024). Ziya Gökalp'in Düşüncelerinin Felsefi Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 260-270.

opinion as many other thinkers who argue that we should completely turn our direction and intellectual outlook towards the West. In our study, we will explore Ziya Gökalp's views with the understanding that, despite the emotional and intellectual turmoil of his time, he was able to develop an original approach and open the door to the possibility of an independent and original Turkish philosophy. After presenting Ziya Gökalp's ideas, the main focus of our modest study will be an evaluation of whether his intellectual performance can indeed be considered the precursor to a truly philosophical and original tradition of thought.

Keywords: Ziya Gökalp, National Philosophy, Modernization, Civilisation, Culture.

Paper Type: Research

Giriş

Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* kitabında “Bir milletin güzellikle, ahlak ve felsefe ile ilgili zevkleri ... tamamıyla millidir” (Gökalp, 1995, s. 15) derken estetik yargılarımızı, ahlaki referanslarımızı, epistemolojik telakkilerimizi ve hatta ontolojik kodlamalarımızı; içinde bulunduğumuz kültür evreninden aldığımızı ifade ediyordu. Böylece güzel-çirkin, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi yargılarımızın, kavramsal/özel halleri ile iştilal eden bir derin düşünme etkinliği olarak felsefenin de; kültürden ve onun karakteristiği üzerinden neşet edebileceğini ifade etmiş oluyordu. Gökalp'in bu anlayışı bugün dahi felsefeciler arasında kabul gören genel bir yaklaşıma karşılık gelmektedir. Felsefi düşünmenin; bir kültür ve onun dili içerisinde doğup büyümesi gerektiği; yine bu zeminde olgunlaştıktan sonra ancak kendisine evrensel ufuklar belirleyebileceği ya da belirlemesi gerektiği kanaati hakimdir (Gürsoy, 2014, s. 13-15).

Gökalp'e göre felsefe adlı bu derin düşünme etkinliği, bir kültürde ve o kültürün ‘ana dili’ içerisinde yaşayagelen insan'ın; varlık, din, ahlak, siyaset ve sanat gibi öğeleri kavrayışı üzerinden hem şekillenip hem de bu öğeleri eleştirip, dönüştürüp kendisi de dönüşerek bir hüviyete kavuşur. Gökalp, “hars dolayımında kendisini var kılmış bir felsefi bilincin tümel olana doğru yolculuğunda daha sahici bir karakterle kendisini serimleyebileceğini” (Ovacık, 2024, s.311) düşünmektedir. Böylece felsefe, zamanla, içinden çıktığı kültürün varlık, bilgi ve değer anlayışını bir ideal olarak insanların hizmetine sunabilecek bir noktaya da ulaşabilir. Bu noktadan sonra ise, felsefe artık geliştiği kültür ve dilin sunduğu imkanlar nispetinde evrensel seslenebilir.

Modern Batı Düşüncesinin Karakteristiği ve Global Başatlığı

Modern Batı düşüncesinin felsefi köklerinin nerelere kadar uzandığını kestirmek zor olsa da genel olarak, 16. yüzyılın sonuyla 17. yüzyılın başı, bu düşünce tarzının doğuşu olarak kabul edilmektedir. 17. yüzyılın ilk yarısında Descartes'in insanı, tamamen akılı'na indirgeyen ve ilk felsefeyi bu bağlamda, ontoloji yerine epistemoloji olarak belirleyen düşüncesi yükselmiştir. Ardından 18. yüzyılda, Descartes'in, insanı insan yapan melekenin, ‘düşünme’ yetisi olduğu fikrini esas alan Kant ise, bu melekenin, her insanda aynı olduğunu ifade ederek, Ortaçağın kişiselci anlayışına karşı, tüm insanların aynı ilkeler ile çalışan bir akıl ile tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Tabi ki her insan aynı ilkelerle işleyen aynı akla sahip ise, evrene ait bilgilerimiz eninde sonunda aynı doğruda birleşmelidir (Bochenski, 1983, s. 26). Felsefi cenahın yanı sıra 17. yüzyılın bir diğer önemli figürü olan Newton, Descartes'in düşüncelerine denk düşecek bir şekilde; evrende bulunan, beş duyu ile algılanabilen her şeyin belirli yasalara tabi olduğunu ifade etmiştir. Ortaçağın organizmacı anlayışının varolanlara tanıdığı çoğulcu olanaklar, Newton'un betimlediği mekanik evrende varolanların elinden tamamen alınmıştır. Nitekim bu yasalar ancak insan tarafından bilinebileceği için bütün varolanların (biyolojisi itibarıyla insanın da) tabi olduğu bu mekanik dünyanın ‘yeni yöneticisi’ de; ‘insan’, yani onu o yapan yeti olarak ‘akıl’ olmuştur.

Batı düşünce tarihinin bu merhalesi ve dolayımındaki tüm getirileri, idealize edilerek global ölçekte ya da en azından çok büyük ölçekte, bütün toplumlar için model teşkil eder hale gelmiştir. Bu felsefi pozisyon, global anlamda baskın bir şekilde hemen hepimizin düşünme şeklini değiştiren yeni kavram setlerini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu kavramlar, daha sonra modern kavramı merkezinde ortaya çıkan modernite, modernizm ve modernleşme

kavramları değildir yalnızca. Zira aynı kökten bu üç kavram, sosyologlar tarafından, “*modernite* Batı aydınlanmasının felsefesini, *modernizm* ideolojisini; *modernleşme* ise sürecini açıklamak için geliştirilmiş kavramlardır” (Karakaş, 2022, s. 110) ifadesinde de olduğu gibi çok açık bir şekilde tanımlanmıştır. Esas olarak, bu üçlü sosyolojik yalın tarifi içeriminde felsefi olarak; rasyonellik, nesnellik, evrensellik, düalite, mekanizm, ilerleme gibi birçok etkin, üstel ve temel kavram ortaya çıkacak ya da pekinleşecektir.

Newton’un mekanik dünyasında insanlık tarihi belirli bir noktadan başlamış ve devam etmektedir. İnsanın dünya ile ilişkisinin sonucu olan bu tarih, durmadan ilerlemektedir. Bununla paralel olarak insanın evren ile ilgili bilgisi de genişlemektedir. Böylece Batı düşüncesi evrene bakışını sıfır noktasından başlayıp ilerleyen bir süreç olarak tanzim etmiştir ve insan, tarih, toplum, felsefe, bilim ve din hepsi durmadan ilerlemelidir. Batı düşün dünyasında hızla yayılan bu anlayış, fen bilimlerinden sosyal bilimlere sirayet etmiş ve temel felsefi yaklaşımları etkisi altına almıştır. Zamanla ‘ilerleme’ kavramının yanına evrim kavramı da eklenerek, insanın ve bilgisinin ilerleme ve evrim kavramları olmadan hem açıklanamayacağı hem de gelişemeyeceği düşüncesi hâkim anlayış haline gelmiştir. Bu kavramsal gelişim ışığından dünyaya bakan -batılı olsun, olmasın- birçok düşünürün şahit ve hatta hayran oldukları bir diğer paralel gelişme ise, Batı dünyasının teknoloji, sanayi ve ekonomi gibi somut alanlardaki hızlı ve etkili ilerleyişidir. Bu paralel görünüme şahit olanların cevaplaması gereken soru artık şudur: Acaba 17. yüzyılda ortaya çıkan ilerleme fikri, Batı sanayisinin, teknoloji ve ekonomisinin ilerlemesinin arkasında yatan neden olabilir mi? Bu soru hala cevaplanmayı beklerken, Batı karşısında bahsi geçen alanlarda geri kalmış hatta bu yüzden acılar çekmiş toplumların, özellikle 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başındaki münevverlerinin çoğunun kafasında cevaplanmıştır. Öyle ki, bu dönem düşünürleri tarafından “modernleşme süreçleri inşa etmek, Batı dışı toplumların önüne ulaşılması gereken ideal hedefler olarak konulmuştur” (Karakaş, 2022, s. 110).

Bu toplumlardan biri de hiç kuşkusuz, birkaç yüzyıl boyunca Batı karşısında sanayi, teknoloji ve ekonomi açısından gerilemiş; sonunda yok olmanın eşiğinden dönmüş Türk toplumu ve münevveridir. Batı dünyasının her alandaki gelişiminin arkasında felsefi bir dönüşümün olduğuna inanan “geç Osmanlı dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının Türk modernleşmesinin felsefe ile temasını bir gereklilik olarak gördükleri anlaşılmaktadır” (Ovacık, 2023, s.379). Türk modernleşmesinin banisi olan aydınlar Batı dünyası karşısında geri kalmışlığın aşılması için modern felsefenin, pozitivizm başta olmak üzere idealizm ve spiritüalizm gibi bütün mezhiberlerinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Ziya Gökalp’in Biyografik ve Düşünsel Kırılma Noktaları

Meşrutiyetin ilanı ile aynı yıl 1876’da dünyaya gözlerini açan Ziya Gökalp; Lale devrine kadar geri götürülebilecek Osmanlı modernleşmesinin, ilmi cemiyetlere ilk defa hukuki bir statü tanıyan Cemiyetler Kanunu’nun yayınlandığı II. Meşrutiyet döneminde, çoktan bir süredir olgunlaşmış ilmi kampların bir kaçında bulunmaktadır. Daha sonraları Emrullah Efendi tarafından 1913 yılında kurulan Türk Bilgi Derneği’nde idare heyetinde ve Felsefe ve İhtimayyat biriminin üyeleri arasında Ziya Gökalp yerini almıştır. Yine felsefe birimine hazırladığı raporlar sonucunda Osmanlı’nın ilmi noktada geri kalmasının suçlusu olarak, Batılı akıl hocalarının haklı bir şekilde tespit ettikleri gibi ‘skolastik yaklaşım’ı görmüşlerdir. İyi niyetle yapılan bu tespitler ışığında ülkenin gelişmesi için bu skolastik anlayışa karşı mücadele etmenin, kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu savunmuşlardır (Koç, 2011, s. 490-502). Birinci Dünya Savaşı etkisiyle daha sonra kapanan Türk Bilgi Cemiyeti’nin yanında yine Modern Batı felsefesinden -özellikle siyaset filozoflarından- etkilenerek ortaya çıkan cemiyetler de mevcuttur. Bunlardan en önemlileri Yeni Osmanlılar ve İttihat ve Terakki cemiyetleridir. Bu cemiyetlerin temel olarak etkilenip Türkiye’de de yaygınlaşmasına vesile oldukları akım ise pozitivizmdir.

Osmanlı’nın son döneminde devleti, kurumlarını, ilmi ve içtimai hayatı ıslah etmek için Türk aydınları tarafından yürütülen Batı eksenli modernleşme denemeleri, Cumhuriyet dönemi ile birlikte yeni bir hüviyet kazanarak; yeni bir devlet, yeni bir içtimayyat, yeni bir ilmi hayat ve

yeni bir felsefe yahut sıfırdan bir felsefe görevini üstlenmiştir (Karakaş, 2022, s. 111). Bir devletin nasıl kurtulacağını düşünen ve bu anlamda çalışmalar yapan entelektüel bir çevre içerisinde kendisini bulup, daha sonra oluşacak yeni bir devletin kuruluş aşamasına tanıklık eden bir mütefekkir olarak Ziya Gökalp'in düşünceleri, şahit olduğu tarihin felsefi bir yansımasıdır.

Ziya Gökalp, kendisini, siyasi inkılabın yapımcılarından biri olarak görür ve II. Meşrutiyeti Osmanlı'nın kurtuluşunun siyasi ayağı olarak kabul eder. Kendisini de dahil gördüğü Türk entelijansiyasının, yeni bir vazifesi olduğunu ve bu vazifenin de toplumsal hayatta bir inkılabı şekillendirmek olduğunu, 1911'de yayınladığı Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler adlı makalesinde dile getirmiştir. Ziya Gökalp'e göre, Türk toplumu siyasi bir inkılabın ardından ailevi, toplumsal, ahlaki, estetik, felsefi ve iktisadi anlamda bir inkılabı ihtiyaç duymaktadır. 'Yeni hayatçılar' diye nitelediği bu inkılapçıların yapması gereken ilk iş ise, ilim ve felsefe ile devleti yükselmektir. Gökalp'in ilk dönem yazılarından biri olan bu makale; Osmanlı'nın güçlenmesini, milli bir Osmanlılık anlayışından doğacak bir tür yeni medeniyet inşasını konu etmektedir. Ona göre Osmanlılık içerisinde ortaya çıkacak ahlaki, estetik, iktisadi, felsefi değerler Batı medeniyetini taklit etmeden ondan daha ileri bir medeniyet kurmayı mümkün kılacaktır (Bolay, 1982, s. 40). Gökalp'e göre, bu tarihi görevi üstlenebilecek milletler içerisinde belki de en uygunu Türklerdir; Türk olmanın getirdiği irade, zeka ve benzeri özellikler bu iş için Türk toplumunun, en uygun millet olduğunu işaret etmektedir.

Ziya Gökalp'e göre, felsefe, klasik tanımındaki bilimlerin felsefeden doğması hasebiyle edindiği bilimlerin anası olma özelliğini artık kaybetmiştir. Onun deyişiyle, "felsefe analık vazifesinden vazgeçti, ilimlerin zâbitası sıfatını iktisab etti" (Bolay, 1982, s. 1). Ziya Gökalp'in felsefeye biçtiği bu, ilimlerin tasnifi ve takibi misyonu; bugün bilim felsefesinin tarifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, felsefe görünen varlık alanını ilime; görünmeyenleri de metafiziğe kaptırmıştır. Fakat felsefe bunları kaybettiğinde kendisine yeni bir alan bulmuştur. Bu da, kıymet (değer) alanıdır. Böylelikle felsefenin saç ayaklarından ilk ikisi olan ontoloji ve epistemoloji neredeyse terk edilmiştir. Gökalp'in deyişiyle, "Bugünkü felsefe umumî bir ahlâktır" (Bolay, 1982, s. 6). Bu tarif zemininde de, mevcut devleti kurtarmak ya da yeni bir devlet kurmak ve içtimai anlamda ileri medeniyetlerin ötesine taşınmak görevi; yeni hayat ve yeni değerler bulmak ile mümkün olacaktır. Böylece, umumi ahlaki inşa etme görevi, Gökalp'in felsefeye dolaylı olarak yüklediği nosyonda ortaya çıkmaktadır. Felsefe, yeni kıymetler etrafında, yeni bir içtimaiyyat oluşturacaktır.

Ziya Gökalp'in felsefeye yüklediği bu nosyon, yine felsefenin ne olduğuyla doğrudan alakalıdır. Gökalp'e göre, felsefe; pratik ihtiyaçlar, sonuçlar ve faydalar için yapılan diğer tüm bilimlerden, yöntemi ve amacı yani sadece düşünmek için düşünmek özelliğiyle ayrılmaktadır. Yine bilimler, yöntemleri itibariyle objektif oldukları için evrenselidir. Fakat felsefe bilimlerle irtibatı ve onlarla uygunluğu açısından evrensel olsa da yine de sübjektiftir. Ona göre, "her milletin kendisine göre bir felsefesi vardır" (Gökalp, 1999, s. 185). Gökalp'in bu iddiası hars(kültür) ve medeniyet kavramları arasında yaptığı meşhur ayrımına dayanmaktadır.

Ziya Gökalp'in Felsefi Referansları Eşliğinde Temel Kavramları, Görüşleri ve Felsefi Pozisyonu

Ziya Gökalp'e göre, tamamen insana özgü olan akıl ve dil ile insan, her ne kadar kaynağı ilahi olsa da öncelikle din kurumunu ve buna dayalı olarak ahlak, hukuk, estetik ve iktisat gibi insan yaşantısını oluşturan kurumları hem kültür hem de medeniyet içerisinde kurulmaktadır. O halde medeniyet ve kültür aynı şeyler midir? Ya da kültür ve medeniyet arasındaki ayrım nereye dayandırılmaktadır? Gökalp, kültürün, adeta canlı bir varlık gibi her milletin millet olmasına paralel bir şekilde ortaya çıkıp ve geliştiğini düşünür. Yani kültür, insan elinden yapay bir şekilde insanın arzuları doğrultusunda gerçekleşmez. Ona göre kültür, bir insanın, bir milletin, ferdi oluşunun doğal seyrinde ortaya çıkan ve hatta milletin fertlerinin iradesi dışında onların başına gelen bir şeydir. Medeniyet ise aynı insan yaşantılarını ifade etmesine rağmen tamamen milletin fertleri arasındaki ahengi sağlamak yerine, milletlerarası bir ahengin ve uyumun tesisi için

insanların iradeleri ve arzuları doğrultusunda üretilen bir şeydir. Bu yüzden, İngiliz veya İtalyan kültüründen bahsederken bütün bu milletleri kapsayan bir ortak Batı medeniyetinden bahsedilmelidir (Gökalp, 1995, s. 19-20). Gökalp'in ayrımına rağmen kültür ve medeniyet yine de iç içe görünmektedir. Nitekim o, kültürlerin medeniyetlerin etkisi altında kaldığını hatta kültürün bu etkilerden kurtulmak için mücadele etmesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat aynı zamanda örneğin Türk milletinin ilerlemek için yüksek medeniyetlere dahil olması gerektiğini de söylemektedir.

Ziya Gökalp'in yüksek medeniyet olarak gördüğü, bilim ve teknik gibi objektif unsuları medeniyetinin temelini koyan Batı medeniyetidir. O halde kültürlerin yüksek medeniyetlerden etkilenmeleri nasıl gerçekleşmelidir? Gökalp'in ifadeleriyle, "Bir milletin güzellikle, ahlak ve felsefe ilgili zevkleri kendine özgüdür. Bunları asla dışarıdan alamaz. Dışarıdan yalnız ifade ve anlamlar, metodlar, teknikler alınabilir" (Gökalp, 1995, s. 15). Yani estetik bir nesnenin kişide yarattığı heyecan veya ahlaki bir seçim veya bunların ışığında ortaya çıkan bir zevk tamamen millidir. Yalnız Gökalp'in verdiği örnekler bakılırsa, bir medeniyetin bir kültüre etkisi, onun bahsettiğinin aksi yönde gerçekleşmektedir. Ona göre, tarihte Türk kültürü, önce Çin medeniyetinin sonra İran ve Arap medeniyetinin ve Tanzimat sonrası da Batı medeniyeti etkisinde kalmıştır.

Gökalp'in, fikirlerinde bir takım kafa karışıklıkları ve hatta dönemin çok hızlı değişen siyasi yapısının etkilerini görmek mümkündür. Örneğin Gökalp, Medeniyetin yüksek bilim ve felsefe ile oluşturulabileceğini yine bunun, milletlerin değil milletler üstü ve arası bir ilişkiyi tanzim edeceğini ifade etmektedir. Fakat Gökalp'in bu açık tanımı Çin, Fars ya da Arap milletlerinin, kültürlerinin yanında bir de medeniyet kurup kurmadıkları bahsine gelindiğinde açık olmak yerine bilakis kafa karışıklığının sebebi haline gelmektedir. Gökalp'in tanımına göre, eğer bu milletler medeniyetler kurmuş iseler, bu, ancak yüksek bilim ve felsefe ile mümkün olacağından bu milletlerin medeniyetlerine dahil olmak ile Batı medeniyetine dahil olmak arasında bir fark kalmayacağı açıktır. Fakat Gökalp bir yandan Türklerin Doğulu denebilecek medeniyetlerin elinden kurtulması gerektiğini söylerken diğer yandan mevcut Batı medeniyetine dahil olması gerektiğini salık vermektedir. Gökalp düşüncesindeki bir diğer sıkıntılı nokta ise, eğer Türk milleti farklı medeniyetlerin etkisine açık bir millet ise, bu Türk medeniyeti diye bir şeyden bahsedemeyeceğimiz anlamına mı gelmektedir? Bu sorular cevaplanmaya muhtaç sorular olarak şimdilik göz ardı edilebilir görünmektedir. Çünkü bu sorulara verilecek cevaplar çalışmamızın ana eksenini oluşturan Gökalp'in özgün bir Türk felsefesine kapı aralayıp aralamadığı noktasındaki pozisyonunu değiştirmeyecektir.

Ziya Gökalp'in önce toplum ve devletin ıslahı, daha sonra da yeni bir toplum ve devlet kurmayı tartıştığı eserlerinin her yerinde düşünsel pozisyonu hakkında açık veya örtük referanslar bulmak mümkündür. O, Durkheim ve Herder gibi ünlü isimlerden açıkça etkilendiğini gizlememiştir. Gökalp "Fenler tekniklerden doğduğu gibi, felsefede yöntemden doğar. Filozoflar başkalarının bulduğu gerçekleri birleştiren ve düzenleyenler değildir. Gerçekten filozof olanlar, gerçeğin araştırılması yöntemini bilenler ve bunu kendileri uygulayabilenlerdir" (Gökalp, 2005, s. 29) diyerek felsefenin bir usulden doğduğunu ifade etmektedir. Anlaşılan Gökalp, ilim ve felsefenin yukardan aşağı, teoriden pratiğe doğru değil de pratikten teoriye doğru ortaya çıktığını düşünmektedir. Tam bir Durkheimci gibi ahlakın kaynağını, toplum olarak görmesi de felsefe ve ilim konusundaki düşünceleriyle örtüşmektedir. Gökalp, bireyin ahlaki eylemle ilgili ödevini Kant'ın söylediği gibi, insanın kendi içindeki bir maksimden alması yerine doğrudan toplumdan alması gerektiğini düşünmektedir. Buna rağmen Gökalp'in felsefe tanımı, Kant'ın felsefeyi yöntemlerden ortaya çıkarmış ve buradan düzenli olarak beslenmesi gereken bir eylem halinde tasarlayan tanımıyla uyusmaktadır. Gökalp'in bir yandan Kant'ın felsefeye ilgili görüşlerine paralel ifadeleri diğer yandan ahlak konusundaki zıt fikirleri onun düşüncesinin eklektik bir yapıya sahip olmasının yanında henüz bir sistem olmaktan uzak olduğunu da göstermektedir.

Gökalp, Avrupa'nın gelişmesini; aslında insanların çoğalması, şehirlerin ve ihtiyaçların büyümesi, iş bölümünün ortaya çıkması sonucunda önce sanayide gerçekleşen uzmanlığın sonra ilimde görülmesi ve topyekün insanların ruhlarına kadar etki eden bir değişim olarak tanımlamaktadır. Türk toplumunda böyle bir süreç yani Rönesans süreci ve akabindeki süreçler yaşanmadığı için sanayide, ilimde, felsefede ve ahlakta ciddi bir değişiklik olmamıştır. Bu yüzden Avrupa Ortaçağının skolastik anlayışının adeta paralelinin Osmanlı toplumunda da olduğunu düşünen Gökalp, Avrupa'nın aksine Türk toplumunun skolastikten kurtulmadığını savunmaktadır. (Gökalp, 1995, s. 55). Gökalp'in bu yaklaşımı, aslında günümüzde, bilim tarihi ile ilgili merhum Fuat Sezgin hocanın düzelttiği bir hatalı anlayışa dayanmaktadır. Gökalp, "Araplar bilim, fen, felsefe adına akıl ve deneye dayanan her ne varsa, Bizans'tan aldılar. Sonraları Acemler gibi Türkler de bu bilgileri Araplar'dan öğrendiler" (Gökalp, 1995, s. 53) derken Batı Ortaçağı ile Doğu Ortaçağının kaderlerini birbirlerine bağlamış görünmektedir. Fuat Sezgin ise, İslam dünyasının ilk defa miladi 7. yüzyılda Yunanca eserleri Arapça ve Süryaniceye çevirmeye başladığını ve yine örneğin 8. yüzyılda Câbir bin Hayyân ile modern kimyanın ilk adımlarının atıldığını ifade etmektedir (Özden, 2019, s. 16-20). Fuat Sezgin, ortaya koyduğu birçok bulgu ile beraber özetle şunu iddia etmektedir: Öncelikli olarak Batı düşüncesi Yunanca birçok eser ve düşünceye Arapça çevirileri sayesinde 10. yüzyıldan sonra yeniden ulaşmaya başlamıştır. Yine Antik Yunan dünyasında deneyin bilim için ne kaynak ne de bir sağlama aracı olarak kullanılmadığını; deneyin bilimsel bir yöntem olarak ancak Müslüman bilim insanları tarafından kullanılmaya başlandığını örneklemektedir. Dolayısıyla Gökalp'in bu bağlamdaki görüşü, konu hakkında, döneminin yaygın ve yanlış bilgisine dayanmaktadır.

Gökalp'in Türk toplumunun ilmi, felsefi ve ahlaki bir skolastik içerisinde olduğunu düşünmesinin altındaki neden pek sağlam görünmese de, onun bu konudaki temel görüşü nihayetinde; Türk toplumunun bir Rönesans ve Aydınlanma yaşamadığı için Avrupa'nın gerisinde kaldığı şeklindedir. Gökalp, "Hars ve terbiye nokta-i nazarından Avrupa medeniyetine müftekir olmadığımız halde, fenniyat ve talim cihetiyle, ona son derece şiddetle muhtacı" (Gökalp, 1972, s. 142) derken Avrupa'nın geçirdiği süreçleri ne açıdan takip edeceğimiz hususunda sınırı çizmektedir. Gökalp'e göre Türk toplumu, içerisinde bulunduğu durumdan kurtulmak için ilk adım olarak Batı'nın bilim ve teknolojisini almalıdır; kendi kültürünü ise öz kaynaklarından öğrenip muhafaza etmelidir. Gökalp düşüncesinde bunun anlamı şudur. Batının bilim ve tekniği alınırken felsefe ve ahlak gibi milli kültürün parçaları ise asla başka bir yerden alınmamalıdır. Ona göre, Batı'nın tekniğini aldıktan sonra aslında Batı medeniyetinin içerisinde girmiş olacağız. Bu noktada, milli kültürümüzü yani sanat, ahlak, felsefe ve iktisat gibi konularda halka gidip özü, oralarda aramalıyız. Ancak o zaman milli felsefemizi, musikimizi özü bizden olmak kaydıyla Batı tekniği sayesinde yüksek bir kültür seviyesine çıkarabiliriz (Gökalp, 1995, s. 15-18). Gökalp yüksek bir milli kültür yani yüksek bir milli felsefenin imkanını işte tam burada Avrupa medeniyeti içerisinde görmektedir.

Ziya Gökalp'in felsefe tanımını ve felsefeyi konumlandığı yeri hatırlayarak; neredeyse taban tabana zıt bir görüşten, Martin Heidegger'in "Batı Felsefesi tabiri bir totolojidir. Batı, felsefe; felsefe de Batı demektir" (Heidegger, 1995, s. 29) görüşünden, tersten bir ilham alıp gerçekten öyle olup olmadığına da bakmak üzere; felsefenin kökensel ve orijinal bir tanımına başvurmak yerinde olacaktır. Felsefenin kuruluş çağında Aristoteles, felsefe bilgisini şöyle tanımlamıştır: "hemen hemen hayatın bütün ihtiyaçları ve konforu ile ilgili şeyler tatmin edilmiş olduğunda böyle bir bilgi aranmaya başlanmıştır" (Aristoteles, 1996, s. 84). Gökalp ise, "Felsefe, maddi ihtiyaçların iktiza ve icbar etmediği, menfaatsiz ve garazsız, hasbi bir düşüncüdür. Bu nev'i düşünüşe "spekülasyon" nâmı verilir. Biz buna Türkçede "muâkale" ismini veriyoruz (Gökalp, 1999, s. 186). Aristoteles'in varlıkların ilk nedenlerinin bilgisi olarak gördüğü felsefe bütün pratik ve faydacı amaçlardan kendini sıyırmış kendisini amaç edinmiş teorik bir uğraştır. Yine bu uğraş, milletler ve kültürler üstü bir yerde durmaktadır. Ziya Gökalp'in düşüncesi bu bağlamda Aristoteles ile paralel görünmektedir. Gökalp'in felsefeye biçtiği misyonu ve fonksiyonu hatırlayarak; felsefenin olanağına dair şu sözlerini de dikkate almak gerekir: "Bir millet muharebelerden kurtulmadıkça ve iktisadi bir refaha nail olmadıkça içinde muâkale yapacak

fertler yetişemez (Gökalp, 1999, s. 186). Gökalp Arsitoteles'in Metafizik kitabında bu tarz düşünceler için ilk defa boş vakti olan Mısırlı rahipler örneğinden etkilenmiş olacak ki, insanların düşünme üzerine düşünme olan, muâkale'yi yapabilmeleri için temel ihtiyaçlarının giderilmiş olması ve çalışmak zorunda olmamaları gerektiğini söylemektedir. Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti'nin yıllarca süren savaşlar ve yokluk içerisindeki halkı bu yüzden muâkale yapmaya takatsiz kalmıştır. Ona göre, Türk insanı düşünme konusunda yeteneksiz değil; sadece buna vakti olmamıştır.

Gökalp, bir yazısında, "Yine anlaşılıyor ki, bizde gerçek anlamıyla ne felsefe, ne de filozof vardır (Gökalp, 2005, s. 30) derken bir diğer yazısında "Türkler arasından şimdiye kadar az filozof yetişmesini, Türklerin muâkaleye istidatsız olduklarına yüklememelidir" (Gökalp, 1996, s. 186) demektedir. Gökalp bu düşüncesini Osmanlı'nın gerileme ve yıkılış dönemi ile sınırlamamaktadır. Türkler tarih boyunca pek fazla filozof yetiştirmemişlerdir. Fakat bu Gökalp'in 'yüksek felsefe olarak adlandırdığı felsefenin bir çeşididir. Ona göre, bir Türk felsefesinden bahsedebiliriz. Fakat bu muâkale yapılarak ortaya çıkan teorik veya yüksek bir felsefe değildir. Onun ifadesiyle, "Türklerin felsefeye geri kalmaları, yalnız yüksek felsefe nokta-i nazarından doğru olabilir. Halk felsefesi nokta-i nazarından Türkler, bütün milletlerden daha yüksektirler" (Gökalp, 1996, s. 186). Ona göre, felsefenin bu ikili durumu bilim ve felsefe arasındaki ilişkide açığa çıkmaktadır. Bilimsel bilgi objektif ve evrensel bir bilgi olmak zorundadır. Fakat evrensellik felsefenin sadece bir yanını oluşturmaktadır. Bu yüzden her milletin kendine ait bir felsefesi olabilmektedir. Sanayi, teknik ve bilimsel gelişim sonucunda ortaya çıkan toplumsal refah zemininde fertlerin muâkale yapması sonucunda ortaya çıkan yüksek felsefe ise milli felsefeyle aynı değildir. Gökalp'e göre milli felsefenin bulunup geliştirilebilmesi için, Türk milleti, yüksek medeniyetlerin bilim ve tekniğini alarak onlarla maddi şartlarını eşitlemelidir. Esasında, her milletin kendine özgü bir milli felsefesi vardır. Mesele bu felsefenin diğerleri üzerinde hakimiyet kurmasıdır. Bunu için bir millet bilim ve teknik açıdan diğerleriyle ya aynı seviyede ya da onların önünde olmalıdır. Gökalp'e göre, bir milletin kendi felsefesini üretebilmesi ve bunu cihanşümul bir hale getirebilmesi için iktisadi, siyasi ve sosyal şartların sağlanmış olması gerekmektedir.

O halde, Ziya Gökalp'e göre iki çeşit felsefe vardır: Yüksek felsefe ve halk felsefesi. Batı dünyası, yüksek felsefe noktasında çok büyük ilerleme sağlamasını spekülasyon yani muakale yapmasına borçludur. Bir milletin spekülasyon yapabilmesi için siyasi, güvenlik, eğitim ve iktisadi problemlerini çözmüş olması gerekmektedir. Gökalp'e göre, Türkler ne Gökalp'in yaşadığı dönemde ne de eskiden bu refah ve huzur ortamına sahip olamadıkları için bu muakale yani refleksiyon sıçraması pek fazla gerçekleşmemiştir. Gökalp, Arsitoteles'in ilk felsefe dediği 'bütün menfaatlerden sıyrılmış düşünme'sini, yüksek felsefe olarak nitelemektedir. Arsitoteles'e göre ilk felsefe, hiçbir pratik göndermesi olmayan teorik bir yükselmeyi ifade etmektedir. O halde Gökalp'in yüksek felsefe olarak nitelediği Batı felsefesi pratik fayda gözetmeyen kendi kendini amaçlayan bir düşünme şeklidir. Gökalp'in halk felsefesi dediği düşünme ise, kendini tamamen pratik faydada bulmaktadır. Gökalp bu halk felsefesini de kendi içinde yüksek ve değerli kılan pratik faydayı şöyle ifade etmektedir. "Türkler, maddi silahların, manevi kıymetleri hükümsüz bıraktığı son asra gelinceye kadar, Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da bütün milletleri yenmişler, tâbiyetleri altına almışlardı. Demek ki Türk felsefesi, bu milletlere ait felsefelerin hepsinden daha yüksekti" (Gökalp, 1999, s. 187). İlk bakışta Türklerin zaferlerinin tamamını Türk felsefesine bağlayan bu ifadeler, düşman tarafından esir alınmış insanlara umut vermesi için söylenmiş olsa gerektir. Zira Türklerin zaferlerinde, döneminin teknolojisinin ve kurmay zekanın nasıl iş gördüğünü, İslam öncesi ve sonrası birçok savaşta görmek mümkündür. Dolayısıyla Türklerin halk felsefesinin diğer milletlerden üstün olduğu iddiasını Türklerin savaşta üstünlük kuruyor olmalarına bu şekilde bağlamak pek mümkün görünmemektedir. Nitekim, Türklerin tarihinde farklı zamanlar ve topluluklarda çeşitli yenilgiler de mevzu bahis olmuştur ki bu bağlantı ve temellendirmenin duygusallığın ötesinde felsefi bir kıymet-i harbiyesi olmadığını belirtmek gerekir.

Ancak yine de Ziya Gökalp'in Türk felsefesi ve Türklerin geçmiş zaferleri arasında kurduğu bağlantının nedeni, büyük sıkıntılar içerisinde esir edilmek istenen bir milletin gençlerine bir ufuk tayin etmesi açısından oldukça önemli görünmektedir. Gökalp gençlere şöyle seslenmektedir. "Görülüyor ki Türklerde, yüksek felsefe ileri gitmiş olmamakla beraber, halk felsefesi gayet yüksektir. İşte felsefi Türkçülük, Türk halkındaki bu milli felsefeyi arayıp meydana çıkarmaktır" (Gökalp, 1999, s. 188). Gökalp'e göre Türk milleti ile kendi milli felsefesi arasındaki bağ zarar görmüş ve millet, felsefesinden uzaklaştırılmıştır. Bunun sorumlusunun - açıkça ifade edilmemekle beraber Gökalp'in eserlerinin bütüncül bir okuması yapıldığında- Türk kültürü ile milletin arasında giren Fars ve Arap medeniyeti olduğu söylenebilir. Çünkü bu medeniyetler Türk ahlakının, sanatının ve felsefesinin yerine geçmişlerdir. Oysa, "Her milli hars, kendi istiklalini koruyabilmek için uluslararası medeniyeti temsil etme bekleşindedir" (Gökalp, 1995, s. 18). Ona göre, "hukuk, ahlak, felsefe ve iktisatta kural ve sistemler Avrupalı, fakat ruh tamamıyla halka, hayata uygun ve milli olmalı" (Gökalp, 1995, s. 18)dir.

Ziya Gökalp'in kavramlaştırması ışığında anlaşılan o ki, kültür ve medeniyetin bu ortak alanlarında; usul, medeniyetten; değerler yani esas da kültürden gelmelidir. Tam tersi yani medeniyetin kültürü temsil ettiği durumlarda ise, milli değerler yerine medeniyetin yani başka bir kültürün içerisinde yükselip evrensel hale gelen değerleri gelir ki bu mevcut milli kültürün yok olması anlamına gelmektedir. Gökalp bu yüzden önce, üzeri örtülmüş ve unutturulmuş olduğunu düşündüğü Türk kültürünün köklerine gitmekle işe başlanması gerektiğini düşünmektedir. Türk kültürünün değer dünyasının, ancak kendi otantik kaynaklarından ortaya çıkarılabileceğine inanmaktadır. Bu yüzden Gökalp'in çalışmaları öncelikle esas itibarıyla Türk kültürünün geçirdiği aşamaları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu vazifeyi ise 'Türkçü genci' diye ifade ettiği gençlerin omuzlarına yüklemiştir (Gökalp, 1999, s. 188). Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi kitabında Türk tarihini eski, orta ve yeni dönem olmak üzere üçe ayırmaktadır. Türk kültür tarihi sırasıyla Türklerin tarih sahnesine çıkması, İslam dinine girmeleri ve Batı medeniyetine yönelmeleri kıstaslarına göre sınıflandırılmıştır. Gökalp kendi medeniyet ve kültür tanımlarına paralel olarak Türk kültürünün farklı medeniyetlerle kurduğu ilişkileri ifade eden bir sınıflandırma yapmıştır. Her döneminde kültür muhakkak bir veya daha fazla medeniyetin etkisi altında kalmış olacağından ve bu etkilerin ortaya çıkarılması gerekliliğinden Gökalp, Türk kültürünün başlangıcına eğer varsa sıfır noktasına gitmeye çalışmıştır (Gökalp, 1974, s. 11-13). İlk olarak, Eski Türklerdeki din ve mitolojiden başlayarak sırasıyla düşünme biçimleri yani mantık, devlet teşkilatı, aile ve iktisat gibi çeşitli kültür öğelerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Gökalp, kültürü oluşturan kurumları incelerken, kültürün medeniyetlerden düşünme ve kendini ifade etme biçiminde ayrıldığını şöyle ifade etmektedir: "Medeni milletler kelimelerle konuşurlar. Binaenaleyh felsefeleri, mefhumî (kavramlara dayanan) bir felsefedir. Eski Türkler ise, kelimelerle ve mefhumlarla değil, timsallerle (sembol, resim) düşünürlerdi." (Gökalp, 1974, s. 154). Kendine has düşünme şekline dolayı Türk felsefesini sembolizm olarak adlandıran Gökalp şöyle devam etmektedir. "Türkler'in yazılmamış, belki de söylenmemiş gizli düşünüşünü anlamak isterseniz, dindeki ve bilhassa esatirindeki timsalleri tetkik etmelisiniz" (Gökalp, 1974, s. 154). Gökalp'in ifade ettiği gibi Türk düşüncesinin ya da daha sıklıkla felsefede kullanıldığı şekliyle 'Türk aklı'nın ne olduğunu ya da nasıl bir özgün düşünme şekli taşıdığını ortaya koymanın yolu; bu düşünce sisteminin dili olarak karşımıza çıkan sembolizmi çözümlemektir. Bütün olası eleştirileri dışarda bırakır, felsefe tarihinden ilham alan bir bakış açısıyla bakar ve Batı'daki benzer çalışmaları önyargısız görebilsek; Gökalp'in, Eski Türklerin kullandığı sembollerini, düşünmenin dili olarak tespit etmesi ve bunların çözümlenmesi gerektiği görüşü oldukça önemli görünmektedir. Fakat esaslı sorumuza geri dönersek, Gökalp'in, dönemin ruhundan etkilenerek kendi kültür dünyasını ve toplumunu hak ettiği yerlere taşımak için gösterdiği gayret, acaba özgün felsefemizi ortaya çıkararak düşünürlerimizin, eksenlerini düzeltmelerini sağlamış mıdır?

Ziya Gökalp'e göre, "hayatın özü, yaratıcı bir gelişmedir" (Gökalp, 2005, s. 26). Bergson'un yaratıcı tekâmül fikrinin yansıması olarak karşımıza çıkan bu anlayış; Gökalp'in

hayat ve yaşantılar olarak nitelediği kültürün, canlı bir varlık gibi gelişmeye açık olduğunu ifade etmektedir. Kültürün canlı olması demek ise, kültürün, tarih içerisinde birbirleriyle bağlantılı ve birbirinin devamı olan kurumlar üretmesiyle mümkün olmaktadır. Bu tarihsel bağlantıya ise gelenek denilmektedir. Gökalp'e göre Türk kültürünün en büyük eksiği ise tarihteki başarılı veya başarısız durumlarını birbirine bağlayan bir geleneği olmamasıdır. Bunun yerine Türklerin kuralcı bir millet olduğunu ifade eden Gökalp'e göre Türkler, tarihi serüvenlerinde kendi gelişimlerinden doğan kurumları devam ettirmek yerine karşılaştıkları her medeniyet veya kültürden kendi tarih ve gelenek çizgisinden doğmamış müesseseleri alarak geleneksiz bir millete dönüşmüştür.

Gökalp, geleneğimizi, sırf cansız kurallar ve kurumlar silsilesi olan taklitlerle kurban ettiğimizi düşünmektedir. Oysa gelenek, bir insanın doğumundan ölümüne kadar, 'kendi hayatım' diyebileceği bir bütünlüğü, bir millet için de sağlayan yegâne şeydir. Bir kültürün gelişmesini ve zamana uygun bir şekilde yeni kurum ve kurallar yaratabilmesinin yolunu, gelenek açmaktadır. Gökalp'e göre, ahlakın kendi dinamiğinde canlı gelişimini sağlayan da; ahlak, hukuk, siyaset vb. kurumların arasındaki ahengi kuran da yine gelenektir. Gökalp, Durkheim'ın bu konudaki düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: "Durkheim'a göre ahlak, hukuk, siyaset, mantık, güzel sanatlar ve güzel duyu, ekonomi gibi kurumlarının tümü 'din'den türemiştir. Bu dallar, köklerini dinsel bir kaynaktan bulmakla canlı bir verimliliğe, verimli bir canlılığa ererler" (Gökalp, 2005, s. 29). Gökalp'e göre, kültür, kökü din olan dalları kurumlar olan canlı bir ağaca benzer.

Gökalp'e göre, milli bir felsefe, gelenek adını verdiği bir süreklilik içerisinde tam anlamıyla kendini bulabilir. Türklerin bir geleneği olmadığı düşüncesine katılmamak kaydıyla, Gökalp'in "Türk'ün 'tarih sonrası'nı dinin bu 'fizik ötesi'ne bağlayarak bir 'İslam-Türk' tarih felsefesi de yazılabilir" (Gökalp, 2005, s. 29) ifadelerinin çok kıymetli olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim günümüzde Türk kimliğini yaşatan devletlerin hepsi Müslüman olarak bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Ziya Gökalp'in önerdiği, Türk kültürünün İslam metafiziği ile birlikteliğine dair; 'bu birliktelik sağlanmalıdır' ifadesinin 'yeniden tesis edilmelidir' şeklinde revize edilmesi uygun görünmektedir. Gökalp Türk tarihini başından beri kuşatan ve İslam dininin medeniyet üreten kavramlarını üstlenmiş bir millet olmayı salık verirken aynı zamanda sanayi ve teknoloji sonunda ortaya çıkan fenleri edinerek bunlarla oluşan refah ortamında da yüksek felsefe yapmayı hedef olarak göstermektedir. Onun ifadeleriyle, "Yüzyılın fenlerini ve felsefesini, teknik ve yöntemini ulusal ve dinsel geleneklerimize, açıkladığımız biçimde aşilar ve katarsak, çağdaş bir İslam-ı Türk uygarlığı ortaya çıkacaktır" (Gökalp, 2005, s. 30). İslam-ı Türk uygarlığı kültür anlamında özgürleşmiş ve uygarlık bakımından diğer uygarlıklardan bağımsızlaşmış bir medeniyetin adı olacaktır.

Gökalp düşüncesi, döneminin bütün fikirlerinden izler taşımaktadır. Durkheim, Fouillee ve Tarde gibi sosyologların yanında Comte, Spencer, Taine ve Gustav Le Bon'dan da etkilendiğini söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere idealizm, sosyolojik idealizm, marksizm, pozitivism, materyalizm, sosyal darvinizm ve sosyalizm gibi görüşlerin etkisinden bahsedebileceğimiz gibi, Aristoteles'in felsefe tanımından ve Bergson'un 'yaratıcı tekâmül' kavramından etkilendiğini de belirtebiliriz (Evren, 2024). Bütün bu müktesebatı ve daha fazlasını kullandığı düşüncelerine asıl yön veren ise Türk milletinin bulunduğu haldir. O, bu görüşleri, önceleri tamamen Osmanlı'nın kurtuluşu daha sonra ise Osmanlı sonrası yeni bir Türk devletinin inşasına katkı sunmak için geliştirmiştir. Bu noktada, Ziya Gökalp'in yeni kurulacak devlete uygun bireyler yaratmaya çalıştığı yönündeki eleştirilere katılmadığımızı da belirtmek isteriz.

Sonuç ve Öneriler

Bize göre, Gökalp, Türk milletinin ortak inanç, ortak amaç, ortak zevk ve ortak ahlak gibi birçok özelliğinin bozulduğunu düşünmüş ve bu noktada hastalığı tedavi edici bir yöntem geliştirmeye çalışmıştır. Buna göre, eğer birey, aile ve toplum milli olabilir ya da kendi gelenekleriyle tekrar bağlantı kurarsa zaten güçlü, özgür ve bağımsız bir medeniyet kurulması mümkün ve bunun korunması da mukadder olacaktır.

Ziya Gökalp'in iyi niyetli olduğunu düşündüğümüz ve yeri geldiğinde gördüğümüz eksikliklerine işaret ettiğimiz çalışmamızda; onun düşüncesinin gerçekten bir milli felsefenin doğuşuna hizmet etmesini canı gönülden istediğimizi ve hepimizin bu üst düzey görevi kavrayıp üstlenmemiz gerektiğini açıkça beyan etmekte bir beis görmüyor; Gökalp'ten bu yana, böyle bir çabanın, ne denli zayıf kaldığını idrak etmekten de üzüntü duyuyoruz.

Nitekim anladığımız kadarıyla Ziya Gökalp, muhtelif ilmi ve siyasi çevreler tarafından, kendi amaçları doğrultusunda çokça ve hoyratça kullanılmış düşünürlerimiz kervanına çoktan katılmış görünmektedir. Bunun yanında Ziya Gökalp düşüncesinin kendi içerisinde, kendini engelleyici bazı düşüncelere sahip olduğunu da tekrar ifade etmeliyiz. Öncelikle Gökalp'in Batı medeniyetini özellikle Doğu, Fars, Arap ve Çin ismiyle anılan diğer medeniyetlerden farklı olarak tanımlayıp iki farklı medeniyet tanımına imkân vermesi düşüncesinin insicamını bozmaktadır. İkinci olarak ilmin antik dünyadan modern dünyaya aktarımında İslam düşünürlerinin katkısını yadsıyarak sadece bizim onlardan kötü taklitler edinmiş bir millet olduğumuzu düşünmesidir. Bu yanlış anlayış sonucunda, Batı İlkçağını ve Ortaçağını taklit ettiğimiz için de Batı'nın Rönesans ve Aydınlanma ile üstesinden geldiği skolastik içerisinde hala sıkışmış bir millet olduğumuzu düşünmesidir. Böylece İslam ve Türk dünyasının bugüne kadar olan başarılarını halk felsefesine bağlarken bu başarıların mimarı olan Türk-İslam dünyasındaki teknolojiyi, iktisadi gelişmişliği ve eğitim konusundaki ilerlemişliği yok sayması; dönemin Abdullah Cevdet gibi aşağılık kompleksi içerisinde kendi millet ve kültürünü Batılılar karşısından durmadan kötüleyen çevrelerin etkisi de olabilir. Fakat felsefenin, Aristoteles'ten mülhem bir şekilde bir toplumsal refah ve boş vakit ile yapılabileceğine dair düşüncelerinin, en çok da Aydınlanma dönemi düşünürleri tarafından değillendiğini fark etmemiş olması şaşırtıcıdır. Tarihin en ıstırap dolu karanlık günlerinde felsefe ve düşünce tarihinin en parlak fikirlerinin ortaya çıktığı malumdur.

Ziya Gökalp, Batı'nın maddi başarılarının dünyadaki bütün insanların gözlerini boyadığı bir dönemde modern dünyanın felsefi ve entelektüel fikirlerine oldukça iltifat etmesine rağmen diğer dönemdaş düşünürlerden daha mesafeli bir düşünür portresi çizmektedir. Fakat toplu bir eleştiri yapmak gerekirse Türk felsefesinin emektarlarından biri olan Nurettin Topçu'nun "Binlerce yıllık evrimin sonunda insanı tanrılaştıran beyinsizliğin gölgesinde akıl barınamazdı" Topçu ,1998, s. 45) ifadeleri oldukça yerinde olacaktır. Gökalp'in de eserlerinde bazen çok yaklaştığı bu nokta, özgün bir felsefe ve medeniyet serüvenimizin neden öz kaynaklarımıza dönerek inşa edilebileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Batı dünyası, modern dönemin başından beri, kendine tarih boyunca sorun oluşturmuş ve rekabet içerisinde olduğu medeniyet ve toplumların geçmişleriyle tarihsel ve kültürel bağlarını koparmak için felsefe, tarih, hukuk, bilim vb. alanlarda yeni bir kurgu ortaya koymuştur. Batı karşısında maddi olarak yenilmiş bu toplulukların düşünürleri ise ekseriyetle bu uydurma tarihi hızlıca kabul etmiştir. Böyle bir durumda Ziya Gökalp her ne kadar bazı açılardan bu kurgudan etkilenmiş dahi olsa; onu olduğu gibi kabul etmemiş ve bu durumdan bir çıkış yolu aramıştır. Her ne kadar özgün bir felsefe inşa etme açısından ne kendinin ne de ardından gelenlerin önemli bir başarısı olmasa da Gökalp, kendine has düşünme şekliyle Batı'nın kurgusunun bu topraklardaki vaizi olmaktan kurtulmuştur.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (Ahmet Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Bochenski, I. M. (1983). *Çağdaş Avrupa felsefesi* (S. R. Kırkoğlu, Çev.). İstanbul: Yazko Yayın Üretim Kooperatifi.
- Bolay, S. H. (1982). *Ziya Gökalp Makaleler II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Evren, M. (2024). Ziya Gökalp'in Etkilendiği ve Etkilediği Şahsiyetler. (H.Ö. Özden, G. Çopur, Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (ss. 201-215). İstanbul: İhlamur Kitap.

- Gökalp, Z. (1972). *Milli terbiye ve maarif Meselesi*. Ankara: Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Gökalp, Z. (1974). *Türk medeniyet tarihi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Gökalp, Z. (1995). *Hars ve medeniyet*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Gürsoy, K. (2014). *Bir felsefe geleneğimiz var mı?*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Heidegger, M. (1995). *Nedir bu felsefe?*. (A. Irgat, Çev.). İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Karakaş, M. (2022). Türk modernleşmesi üzerine değerlendirmeler. *Sosyologca*, 24, 190-120.
- Koç, E. (2011). Osmanlıdan günümüze Türkiye’de felsefe cemiyetleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(17), 489-520.
- Ovacık, Z. (2023). Türk modernleşmesinin felsefe ile temasını Ziya Gökalp üzerinden düşünmek: felsefenin saadeti mi; saadetin felsefesi mi?. *Beytulhikme*, 13(3), 378-390. Doi: 10.29228/beytulhikme.70382
- Ovacık, Z. (2024). Yerellik ve Evrensellik Dikotomisinde Felsefi Bir Tasarım Gerçekleştirmek: Ziya Gökalp ve Felsefi Türkçülük. (H.Ö. Özden, G. Çopur, Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (ss. 301-313). İstanbul: Ihlamur Kitap.
- Özden, Hacı Ö. (2019). Prof. Dr. Fuat Sezgin ve geçmişten geleceğe Türk-İslam Bilimine katkıları. *Bilimname*, 3, 7-34. Doi: 10.28949/bilimname.599379
- Topçu, N. (2018). *İslâm ve insan Mevlâna ve tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100